

DİNDE CİNSİYET FARKLILIKLARININ PSİKOLOJİSİ: DENEYSEL ARAŞTIRMALAR ÜZERİNE BİR İNCELEME

Leslie J. FRANCIS

Çeviren: Muammer CENGİL

Özet

Bu çalışma, dinde cinsiyet farklarıyla ilgili deneysel çalışmaların bir değerlendirmesi ve tartışmasını sunmaktadır. Din Psikolojisinde, dindarlıkta cinsiyet farklılıklarını izah etmek için geliştirilen iki ana grup teori vardır. Birinci grup teoriler, kadın ve erkekler arasında dine karşı farklı tepkilerin şekillenmesine neden olan çevresel ve sosyal etkiler üzerine odaklanmıştır. Bu grup kendi içinde iki kategoriye ayrılabilir: *Cinsiyet Rolü Sosyalleşme Teorileri* ve *Yapısal Konum Teoriler*. İkinci grup teoriler ise kadın ve erkek arasındaki farkı ortaya koyan kişisel veya ferdî psikolojik karakteristikler üzerine odaklanmıştır. Bu grup da kendi içinde üç kategoriye ayrılabilir: *Derinlik Psikolojisi Teorileri*, *Kişilik Teorileri* ve *Cinsiyet Oryantasyon Teorileri*. Bunlardan Cinsiyet Oryantasyon Teorilerinin diğer araştırmalar için en faydalı kaynak olduğu sonucu çıkmaktadır.

Anahtar kelimeler: Cinsiyet, sosyalleşme, din, oryantasyon.

---

1. Giriş

Pek çok din psikolojisi kitabı dindarlıkta cinsiyet farklılıklarının alanda doğruluğu en iyi saptanmış bulgular arasında yer aldığını iddia etmektedir. Örneğin, Argyle ve Beit-Hallahmi (1975) yapmış oldukları araştırmada şunları belirttiler:

“Kadın ve erkeğin dini davranış ve inançları arasındaki farklılık oldukça büyüktür... Bundan dolayı en önemli istatistiksel mukayeselerden biri bu kitapta yapılmıştır.”

İlk bakışta istatistiksel deliller net bir şekilde kadınların erkeklerden daha dindar olduğunu gösteriyor gibidir (Ek'lere bakınız). İstatistiksel delillerin ilk etapta tamamen kabul edilebilir görünmesine rağmen din psikolojisi'ndeki bazı yorumcular Argyle ve Beit-Hallahmi (1975) tarafından ulaşılan sonuca asla katılmamaktadır. Örneğin Deconchy (1973) şunları ifade etmiştir:

“Kadınların erkeklerden daha dindar olduğu şeklindeki düşünce yaygın bir yanılıdır. Her ne kadar bazı kişilerce doğru kabul edilse de son analizde ka-

dınların erkeklerden daha dindâr olduğu düşünceci felsefi ve deneysel açıdan çürük bir temele sahiptir.”

Benzer bir şekilde Feltey ve Poloma (1991) da “kadınların erkeklerden daha dindâr olduğuyla ilgili ön kabüllerin bir yanığı olduğunu iddia etmektedir.

Bununla birlikte tartışmanın asıl ana nedeni, kadınların daha dindâr olduğuyla ilgili gözlemin empirik gerekçesinin tespitinden ziyade, gözlenen bu farklılığın tatminkâr bir izahını yapmada yeterli bir teorik temelin kurulması ile ilgilidir. Din Psikolojisinde, dindârlıkta cinsiyet farkını izah etmek için iki ana grup teori geliştirilmiştir (Francis, 1996). Birinci grup teoriler, kadın ve erkek dindârlığı üzerinde farklı etkilere sahip olan sosyal ve çevresel faktörler üzerinde odaklanmaktadır. Bu grup kendi içinde iki kategoriye ayrılabilir; *Cinsiyet Rollü Sosyalleşme Teorileri, Yapısal Konum Teorileri*. İkinci grup teoriler ise kadın ve erkeği birbirinden ayıran ferdi veya kişisel psikolojik karakteristikler üzerinde odaklanmaktadır. Bu ikinci grup da üç kategoriye ayrılabilir: *Derinlik Psikolojisi Teorileri, Kişilik Teorileri ve Cinsiyet Ortantasyon Teorileri*.

2. Cinsiyet Rollü Sosyalleşme Teorileri

Cinsiyet rollü sosyalleşme teorileri erkek ve kadının psikolojik tecrübelerindeki ferdi farklılıklardan ziyade onların sosyal tecrübelerindeki farklılıklardan hareket etmektedir. Örneğin Mol’un (1985) iddiaları şu şekildedir:

“Modern Batı toplumunda bütün sosyal sınıflarda erkekler baskı ve agresifliğin pozitif bir konuma sahip olduğu düşünce ve inançlar içerisinde sosyalleşmektedir. Onlar ihtilaflarla baş etmeyi öğrenirler ve onunla geleneksel bir oyunmuş gibi oynarlar. Özel hedefler birinci sırada, çelişkili kararlar ise ikinci sıradadır... Hem başarı üzerine yapılan vurgunun hem de buna bağlı çetin çelişki oyununun meşrulaştırılması gerekmektedir. Kültürümüz içindeki erkekler için bu meşrulaştırmanın kaynağı dini olmaktan çok seküler olan değerlerdir. Çünkü duygusal bir teslimiyetten (aşktan) ziyade sıkı bir tarafsızlık bu meşrulaştırmanın amaçlarına hizmet eder.”

Bunun tersine olarak kadının sosyalleşmesinde vurgunun dini temalara uygun düşen çelişki çözme, teslimiyet, nezaket, terbiye ve diğer baskın değerlere yapıldığı ifade edilir.

Benzer bir şekilde Nelsen ve Powin (1981) hem cinsiyet rolü temelli sosyalleşmede hem de çocuk-ebeveyn ilişkisinde genellikle dindârlığa daha çok vurgu yapıldığını ve uyumun kızlarda erkeklerden daha çok olduğunu iddia etmektedir. Onlar, erkek ve kadınların farklı sosyal tecrübeler yaşıyor olmalarına dayanarak, her ne kadar her iki cins, toplum baskısına karşı benzer bir şekilde davransa da ergenlerin bir kısmı üzerinde cinsiyet farklılıklarının etkisinin sosyal değil de kişisel düzeyde olması gerektiği sonucuna ulaşmaktadırlar. Onlar aynı zamanda, ferdi bo-

yuttaki farklılıkların kiliseyi seven fakat bir kimlik ifadesi olarak mezheplerden hoşlanmayan gençlerde de olması gerektiğini ve özellikle erkeklerin dine yönelme tecrübeleri üzerinde mezheplerin yüksek bir önemi olduğunu iddia etmektedirler. Onlar Amerika'da 13-18 yaşlarında ulusal ergen örneklem üzerinde yaptıkları çalışmada, cinsiyetin etkileri ile mezhep, coğrafi bölge ve dindarlık arasında öngörülüş olan farklılıkları ispatlayarak kendi sosyalleşme teorilerine dayanak sağlamışlardır.

Kız ve erkekleri benzer şekilde davranmaya cesaretlendiren sosyal eğilimler tarafından, dindarlıkta cinsiyet farkını anlamak için geliştirilen cinsiyet rollü sosyalleşme teorileri aşındırılmaktadır.

3. Yapısal Konum Teoriler

Yapısal konum teorileri, psikolojik olmaktan ziyade sosyolojik bir temelden hareket etmektedirler. Yapısal konum teorilerinin kadınlar arasında görülen ileri düzeydeki dindarlığı açıklamak için geliştirilmiş iki ana formu vardır. Birinci formu annenin çocuğu yetiştirme rolüne vurgu yapmaktadır. Moberg (1962); kadının aile merkezli rolünün kişisel etkilere olan bağlılığını arttırdığını ve dinin -kişilikle alakalı olarak bundan dolayı kadınlarda erkeklerden daha fazla takdir edildiğini iddia etmektedir. Martin (1967) ebeveynlerin kilisenin çocukları için iyi bir şey olduğunu düşündüklerini öne sürmektedir. Çocukların bakımının sorumluluğunun birincil üstlenicileri olarak anneler çocuklarının kilise üyeliğini cesaretlendirmek için kiliseye devam ederler. Bu yapısal konumsal teorinin lehine Glock, Ringer ve Babbie (1967); anneyi aile içi, babayı da ekonomik bir rolle karakterize ederek erkek ve kadının farklı sosyal rolleri olduğunu söylerler. Onlar buradan şu iddiada bulunurlar; aile ve kilise arasındaki bağ, ekonomi ve kilise arasındakinden daha güçlüdür; öyleyse aile içinde merkezi bir role ağırlıklı sahip olan kadınların daha çok kilise yönelimli olması beklenir. Benzer bir şekilde Nelsen ve Nelsen (1975) şunları söyler:

“Kadınların çocuklarının sosyalleşmesini sağlayan başlıca kişiler olmaları ve bunun bir neticesi olarak da onlara kendi ahlâkî değerlerini öğretmeleri beklenir. Onlar bunu kısmen kiliseye gitme ve dini ilgilerini gösterme şeklinde kendi kendilerini örnek göstererek başarırlar. Erkeklerle biçilen rol ise sosyoduygusal olmaktan ziyade daha işlevseldir ve böylece onlar ahlâkî meselelerle daha az ilgilidirler.”

Azzi ve Ehrenberg (1975); dini katılımın evdeki iş bölümünün kısmi bir uzantısı olduğu için, kadınların erkeklere göre kiliseye bir nebze daha fazla devam ettiğini belirtmektedir. Bu manada dini katılım gerekli süreyi daha çok ayırabilen kadın tarafından ortaya konan bir aile aktivitesi olarak düşünülebilir. Benzer bir şekilde Iannaccone (1990) dini, ev halkı arasındaki üstü kapalı bir iş bölümünün ifadesi olarak görür.

De Vaus (1982) yapısal konum teorisinin bu formunun temelleri üzerinde bir takım özel hipotezler formüle etmiştir. O, bu teorinin çocuklu kadınların çocuksuz olanlara oranla kiliseye daha fazla gittiği, çocuk sahibi olmanın kiliseye devam etme hususunda kadınlar üzerinde erkeklerden daha büyük bir etkiye sahip olduğu ve çocuk sahibi kadın ve erkeklerin kiliseye devam etme oranı arasındaki farklılığın çocuk sahibi olmayanlar arasındaki farklılıktan daha büyük olacağı anlamına geldiğini iddia etmektedir. De Vaus tarafından bu hipotezin Ulusal Görüş Araştırma Merkezi'nin 1972 ila 1980 yılları arasındaki genel sosyal araştırma verilerinden elde edilen bilgilerle test edilmesiyle, çocuklu annelerin çocuksuz olanlardan daha fazla kiliseye devam ettiği ortaya kondu. Onlar aynı zamanda çocuk sahibi erkeklerin, çocuk sahibi olmayan erkeklerden daha fazla kiliseye devam ettiğini de tespit ettiler. Ayrıca anne-baba olanlar arasındaki kiliseye devam etme ile ilgili farklılık, çocuk sahibi olmayan kadın ve erkekler arasındakinden çok daha fazla değildir. Bu hipotezler De Vaus ve McAllister (1987) tarafından 1983 *Australian Values Survey* (Avustralya Değerler İncelemesi)nden elde edilen verilerle yeniden test edildi. Fakat teori veriler tarafından tekrar desteklenememiştir.

Glock, Ringer ve Babbie (1967) tarafından yapısal konum teorisinin bu formuna karşı iki muhalif tez daha geliştirilmiştir. Birinci tez; bir çocuğun sorumluluğunun ona zaman ayırmak anlamına geldiğini ve bunun da muhtemelen kiliseye ayrılan zamanı azalttığını ileri sürmektedir. İkinci tez ise kilisenin muhtemelen çocuk sahibi olmayan kişiler için ailenin yerini tutan bir aktivite olduğu ve bundan dolayı da çocuksuz insanların yüksek oranda ilgisini çektiğini ileri sürmektedir. Kilisenin ailenin yerini tuttuğu tezi ile ilgili deneysel destek zayıftır. Bu tez, örneğin; Hobart (1974), Hoge ve Carroll (1978), Hoge ve Polk (1980), Roof ve Hoge (1980) ve Christiano (1986) tarafından yapılan araştırmalarla desteklenmemiştir.

Kadının yüksek düzeydeki dindarlığını izah etmek için geliştirilen yapısal konum teorisinin ikinci formu, işyerindeki kadının farklı konumuna vurgu yapmaktadır. Lenski (1953), Martin (1961) ve Luckman (1967) tarafından da gösterildiği gibi bu tez bir yönüyle klasik sekülerleşme tezinin gelişmiş bir şeklidir. Bu teze göre modern seküler dünyaya katılımla birlikte dini ilgide bir düşüş olmaktadır. Kadınlar devam eden seküler dünyaya daha az katıldıkları, ev dışındaki istihdam süreleri daha az olduğu için muhtemelen erkeklerden daha az sekülerleşmektedirler. Benzer bir durum İngiltere'deki yaşamın tarihi gelişimini tasvir eden Stannard (1977) tarafından geliştirilmiştir. O şunları ifade etmektedir:

“Erkek ticari hayata sürüklenirken, din kadının etki alanına girdi ve bu ilk kez on yedinci yüzyılın başlarından on sekizinci yüzyıla değin devam ederek yüzyıllarca sürdü, ve kadının erkeğe oranla kiliseye olan üyeliği artmış oldu.”

Bu iddianın ikinci yanı ise, kadınların iş yerlerindeki sosyal ilişkilerinden gerektiği gibi faydalanamamanın bir neticesi olarak tecrübe ettikleri dışlanmaya ta-

hammül edebilmek için dinden sosyal bir destek aradıklarını öne sürer (Moberg, 1962), Buna göre kadın sosyal açıdan daha değerli olan çalışan kimse rolünden gereği gibi faydalanamamasının tesellisini din ile telafi etmeye çalışmaktadır (Yinger, 1970). Bu iddianın üçüncü bir yönü ise kadınların, erkeklere oranla iş yerindeki rekabet ortamı ile kiliseler arasında büyük farklılıklar gösteren temel hıristiyan değerleri arasında ihtilafa girmekten daha fazla kaçınıyor olduklarını öne sürer (De Vaus, 1984). Bu iddianın dördüncü bir yönü ise işyerlerine bağlılıklarının düşük olmasının kadınların kiliseye daha fazla vakit ayırmasına sebep olduğunu öne sürer.

De Vaus (1984) yapısal konum teorisinin bu formunun temelleri üzerine bir takım spesifik hipotezler formüle etmiştir. O, bu teorinin bir işte çalışma durumu sabit tutulduğunda dindarlıktaki cinsiyet farkının ortadan kalkacağı düşüncesini içerdiğini iddia etmektedir; yani çalışan bir kadının çalışmaya oranla daha az dindar olması ve çalışmayan bir erkeğin ise çalışana oranla daha dindar olması beklenir. Bu hipotezlerin Ulusal Görüş Araştırma Merkezi'nin 1972 ila 1980 yılları arasındaki genel sosyal araştırma verilerinden elde edilen bulgularla test edilmesiyle De Vaus bir işte çalışma düzeyi sabit tutulduğunda bile erkeklere nazaran daha fazla kadının kiliseye devam ettiği sonucuna ulaşmıştır. Gerçekten de bu hipotezlerin tersine tam gün çalışmayan erkekler tam gün çalışan erkeklerden daha az kiliseye gitmektedirler. Bir diğer deneysel araştırma da bu hipotezleri çürütmektedir. Örneğin, Francis (1984b) çalışmayan gençlerin çalışanlara oranla daha az kiliseye devam ettiklerini gösterirken, Lazerwitz (1961) de çalışan kadınların da hemen hemen çalışmayan kadınları kadar sıklıkta kiliseye gittiğini ortaya koymuştur.

De Vaus ve McAllister (1987) bu hipotezleri 1983 *Australian Values Survey* (Avustralya Değerler İncelemesi)nden elde edilen daha fazla veriyle kiliseye devam kadar dini bağlılık, inanç ve tecrübe indekslerini kullanarak tekrar test ettiler. Analizlerinde bu teoriyi destekleyen bazı bulgulara ulaştılar. Onların verileri tam gün (full-time) bir işte çalışan kadınların, sürekli evde oturan kadınlardan daha az dindar olduğunu ortaya koydu ve her ne kadar tam gün çalışan kadınlar gerçekten tam gün çalışan erkeklere oranla daha az kiliseye gidiyorlar ise de çalışan kadınların dini oryantasyonları çalışan erkeklerinki ile çok benzerlik göstermektedir. Diğer yandan ise çalışmayan erkekler diğerlerinin hepsinden daha az dindar gözükmektedir.

Ulbrich ve Wallace (1984) 1980 Ulusal Görüş Araştırma Merkezi genel sosyal araştırma örnekleminde alınan ve hepsi tam gün çalışan veya çalışmayan, 476 hıristiyan kadından oluşan bir alt grup kullanarak yaptıkları araştırmada; çalışan kadınların ev kadınlarına oranla daha az kiliseye devam ettiklerini bulmuşlardır. Bununla birlikte diğer analizler iş statülerine ilaveten diğer bazı yönlerden bu iki grubun birbirinden farklılaştığını ileri sürmektedir. Örneğin çalışan kadınlar daha gençtir ve daha az bir olasılıkla aynı dinden bir eşe sahiptir. Araştırmacılar şu sonuca varmışlardır:

“Çalışan kadınlar çalışmayan kadınlara göre daha farklı bir sosyal gruptan

gelmiş olabilirler ve bu durumda kadınların yaşlandıkça, daha fazla dindar olup olmayacakları ve buna bağlı olarak daha fazla kiliseye devam edip etmeyecekleri ya da onların kiliseye devam etmeyişlerinin sürekli olup olmayacağına dair hiçbir kesin sonuç çıkartılamaz.”

Gee (1991) *Canadian General Social Survey* (Kanada Genel Sosyal Araştırma)sından elde ettiği verilerden, kendilerini Katolik ve Protestan olarak niteleyen ve sık sık kiliseye devam eden kişilerden seçtiği bir alt-örneklem grubunda kiliseye devam etme ile bir işte çalışma arasında istatistiksel anlamla bir ilişki tespit etmiştir. Bu verilere göre tam gün çalışanlarda, kadın ve erkekler arasında kiliseye devam etme düzeyleri arasında önemli bir fark yoktur. Yarım gün çalışan ve hiç çalışmayan kadınlar ise erkeklere oranla daha düzenli bir şekilde kiliseye devam etmektedirler. Buna göre tam gün çalışan erkeklerin %54’ü kadınların ise %55’i; yarım gün çalışan erkeklerin %46’sı, kadınların ise %62’si; hiç çalışmayan erkeklerin %59’u kadınların ise %67’si kiliseye düzenli olarak devam etmektedirler. Bununla birlikte analizi yapılan alt-örneklem grubunun tabiatı bu bulguların yorumunu problemli yapmaktadır.

Daha dindar olan kadınların iş alanına girmeyi istemek yerine aile içindeki geleneksel rollerini devam ettirmeyi tercih ettiklerini ön gören farklı teoriler ile dindarlık düzeyi ve iş hayatı arasında hiçbir ilişkinin olmadığını iddia eden araştırmalar bu teoriye muhalif olarak ileri sürülmektedir. Örneğin, Morgan ve Scanzoni (1987) 325 kolej öğrencisi üzerinde yaptıkları araştırmada, onların şu anki dindarlık düzeylerinin bir işe girmeye niyetli olup olmadıklarını ve kariyerlerini sürdürmek isteyip istemediklerini önceden tahmin etmeyi mümkün kıldığını tespit etmişlerdir. Jones ve McNamara (1991) mezun olmuş olan kadın örneklemde daha sonra kazanılan dini yönelim böyle bir tahmini bize vermezken, ilk çocukluk yılları sırasında kazanılan asıl dini yönelimin kadının evde kalma niyetinde olduğunun tahmini ni bize verdiğini tespit etmiştir. Chadwick ve Garrett (1995) *Church of Jesus Christ of Latter-day* (İsa Mesih’in Son Günü Kilisesi)’nin 1431 kadın üyesinden elde ettikleri verilerde, kadınların büyük bir kısmının ev dışında çalışma veya çalışmama kararında büyük bir belirleyici olarak kendi dini inançlarına atıfta bulduklarını göstermiştir. Bu teorinin kısmî bir sağlaması aynı zamanda Hertel (1988) tarafından da ortaya konmuştur.

Dindarlıkta cinsiyet farkını açıklamak için geliştirilen yapısal konum teorilerinin, kadın ve erkeklere benzer şartları sağlamayı teşvik eden sosyal eğilimler tarafından geçerliliği zayıflatılmaktadır.

4. Derinlik Psikolojisi

Dindarlıkta cinsiyet farkını açıklamak için geliştirilen ve hakkında en fazla doküman bulunan psikolojik teorinin kökleri psikanalitik teorinin Freud’cu bakış açısın-

da yatmaktadır. Freud'a göre (1950) 'Tanrı her halükarda babadan sonra şekillenmektedir ve bizim Tanrı ile olan kişisel ilişkimiz gerçek babamız ile olan ilişkimize dayanmaktadır. Batson, Schoenrade ve Ventis (1993) şunları öne sürmektedir:

“Çocukluğa özgü cinselliğin Freud'cu analizi bağlamında yansıtılmış baba figürü Tanrı düşüncesi olarak düşünüldüğünde, cinsiyet farklılıklarının din ile olan ilgisini anlamak kolaydır. Erkek çocuklar, babalarına karşı çelişkili hisleri beraberinde getiren Oedipus kompleksinden çıkmaları için desteklenir; baba hem taklit edilen hem de annenin sevgisini kazanmada daha güçlü bir rakip olduğu için kendisinden korkulandır. Buna göre erkek yansıtılmış bir baba olan Tanrı'ya karşı da olumsuz hisleri hissetmelidir. Bunun tersine ise, babalarına karşı daha pozitif bir sevgi besleyen kızların daha az olumsuz hislere sahip olması gerekir; baba onların çocukluk dönemi cinselliğinin bir aşk objesidir. Bu hislerin Tanrı'ya yansıtılmasıyla kadınların Tanrıya daha bir sevgi beslemeleri gerekir.”

Argyle ve Beit-Hallahmi (1975) Katolikliğin baba figürü yanında Hz. Meryem formunda anne figürüne de yer verdiğine dikkati çekerek bu durumun niçin Katolikliğin Protestanlıktan daha fazla olarak erkeklerin ilgisini çektiğini açıklayabileceğini öne sürer.

Freudcu temelli teorinin çeşitli açılarını test eden bir empirik araştırma bir yönüyle Tanrı imajını erkek ve kadın ebeveyn imajıyla mukayese etmektedir (Vergote ve Tamayo, 1981). Araştırmanın bu yönünden elde edilen bulgular tutarlılık ve kesinlik ifade etmekten oldukça uzaktır. Bu konuda dört ana eğilim belirtilebilir. Birincisi Vergote'un Amerikalı deneklerden kadın ve erkeklerde Tanrı'nın babasal imajının annesel olandan daha fazla vurgulandığını ve bu boyutun erkeklerde kadınlardan daha güçlü olduğunu bulduğu araştırmasıdır. Tanrı'nın babasal imajı aynı zamanda Vergote ve Aubert (1973) tarafından rapor edilen iki Asya toplumundan kız ve erkekler tarafından ve Justice ve Lambert'in (1986) araştırmalarında belirttikleri hastanede yatan hastalar tarafından ve Amerika'da yaz okulundaki öğrenciler tarafından da vurgulanmıştır. Benzer bir şekilde Gibson (1994) kız ve erkeklerin Tanrı'ya bir anneden daha ziyade bir baba gibi inandıklarını göstermiştir. Strunk (1959), Godin ve Hallez (1965), ve Deconchy (1968) tarafından yapılan ikinci grup araştırmalar ise Tanrı ve baba arasındaki veya Tanrı ve erkeksi imaj arasındaki ilişkinin kadınlarda daha üstün olduğunu, buna karşılık erkeklerde ise Tanrı ve anne veya Tanrı ve kadınsı imaj arasındaki ilişkinin daha üstün olduğunu göstermiştir. Bu konudaki üçüncü görüş ise Vergote, Bonami, Custers ve Pattyn'nin (1967) Fransızca konuşan Belçikalı denekler arasında yaptıkları araştırmada elde edilmiştir. Buna göre kadın ve erkekler Tanrı'nın erkeksi imajının kendi cinslerine uygun olarak vurgulamaktadırlar. Son olarak Nelson ve Jones (1957) tarafından yapılan ilk dönem araştırmalar ile Kanadalı araştırmacı Tamayo ve Dugas (1997) tarafından yakın dönemde yapılan araştırmalar kadın ve erkek öznelerdeki Tanrı kavramıyla

anne imajı arasındaki güçlü ilişkiye dikkati çekmektedir. Bu bulguların ikisi de Freud'cu teoriyi çürütmektedir. Freudcu teorinin bu yetersizliği aynı zamanda kadınların erkeklerden daha güçlü olarak Tanrının kadınsı imajına sahip olduklarını gösteren bir grup araştırma tarafından da ileri sürülmektedir (Nelsen, Cheek ve Au, 1985).

5. Kişilik Teorileri

Diğer bir tip psikolojik teorileride cinsiyet farklılıkları psikolojisiyle ilgili olarak yapılan geniş araştırmaların kökleri vardır. Örneğin, Argyle ve Beit-Hallahmi (1975) kadınların erkeklerden daha fazla olarak suçluluk duygusu tecrübe ettikleri temelden yola çıkarak bir teori geliştirmiştir. Onlar dinin suçla ilgili bir düzenek sağladığını iddia ediyorlar. Argyle ve Beit-Hallahmi' ye (1975) göre kadın sayısının Protestanlıkta, Katoliklikten daha büyük bir oranda artmasının sebebi Protestanlığın günah ve kurtuluşa daha fazla vurgu yapmasıdır. Bununla birlikte Mol (1985) Protestan olanlardan daha fazla olarak Katolik kadınların dini pratikleri yerine getirmesinin bu tezi bu açıdan zayıflattığını iddia etmektedir.

Bourque ve Back (1968) kadınların erkeklerden daha fazla olarak engellenme duygusu tecrübe ettikleri temeline dayanan bir psikolojik teori geliştirmiştir. Onlar dinin engellenmeyle ilgili bir mekanizma sağladığını iddia ediyorlar. Bourque ve Back'a (1968) göre; kadınların erkeklerden daha fazla sıklıkla dini tecrübe bildirmelerinin sebebi, bir reaksiyon olarak yüksek düzeyde engellenme tecrübelerine sahip olmalarıdır. Benzer bir şekilde Garai ve Scheinfeld (1968) ve Garai (1970) tarafından yapılan araştırmalar genellikle kadınların erkeklerden daha fazla korkak, uysal, pasif, kaygılı ve bağımlı olduğunu ileri sürmektedir. Argyle ve Beit-Hallahmi (1975) göre bu psikolojik karakteristikler kadını dinden elde edilebilecek bir desteği aramaya yatkın hale getirmiştir. Bununla birlikte Francis (1993a), anksiyete gibi alanlarda cinsiyet farklılıklarının açık ve mutlak bir şekilde kurulamamasından dolayı, kadının bu tabiatıyla ilgili delillerin zayıf olduğunu iddia etmektedir.

Bruce Reed'in (1978) dinin dinamikleriyle ilgili analizi, dini, bağımsızlık ihtiyaçlarının karşılandığı bir süreç olarak görür. Walter (1990) bu teoriyi inşa ederken kadınların muhtemelen erkeklerden daha zayıf olan bağımsızlık ve otonomi değerlerini daha büyük bir bağımlılıkla dine yansıtıldığını iddia eder:

“Bununla birlikte Mesih ile olan ilişki kadının bu ilişki hususundaki arzusu-
nu tatmin edebilir, bu direk olarak erkeğin bağımsızlık arzusuyla karşı karşı-
ya olan bir durumdur.”

Feltey ve Poloma (1991) dindarlıktaki cinsiyet farkını, daha temel bir farklılık olan cinsiyet rolü düşüncesine götürür. Onlar ana psikolojik değişken olan cinsiyet rolü düşüncesinin ve bundaki kuşaklar arası değişimin dindarlık düzeyindeki değişiklikleri izah edebileceğini iddia etmektedirler. Bu durum cinsiyet rolünün dindar-

lığın pek çok boyutlarındaki ferdi farklılıkların tahmininden daha önemli olduğu hipotezini doğrulayan çok değişkenli bilgi analizleri tarafından doğrulanmaktadır.

Kay (1981), Francis ve Pearson (1985) ve Francis (1992b) tarafından yürütülen bir takım araştırmalarda dindarlıktaki ferdi farklılıklarda, temel kişilik boyutu olarak düşük psikotizm değerlerine dikkat çekilirken, kişiliğin boyutsal modeline çekilen ilgi Hans Eysenck (Eysenck ve Eysenck, 1985) tarafından sunulmaktadır. Her ne kadar diğer bazı araştırmalar bu ilişkiyi desteklemese de psikotizm ve dindarlık arasındaki büyük negatif korelasyonla ilgili diğer deliller Nias (1973), Powell ve Stewart (1978), Francis ve Pearson (1988), Francis, Lankshear ve Pearson (1989), Francis ve Bennett (1992), Francis ve Katz (1992), Francis ve Montgomery (1992), Francis (1993b), Francis ve Wilcox (1994), Francis, Lewis, Brown, Phillipchalk ve Lester (1995) tarafından tespit edilmektedir. Örneğin Watson, Morris, Foster ve Hood (1986) kendi çalışmalarında üç dindarlık ölçeği kullandılar ve psikotizm ile bu ölçeklerin iki tanesi arasında anlamlı bir korelasyon buldular, fakat üçüncüsünde bu ilişki bulunamamıştır. Johnson ve arkadaşları (1989) Hawaii deneklerinde psikotizmle ilgili büyük bir korelasyon bulmuştur, fakat bu korelasyonu Missouri deneklerde bulamamışlardır. Aynı zamanda, kadınların psikotizm skalasında erkeklerden daha düşük bir puan elde ettiklerini ileri süren oldukça güçlü bir bulgu vardır (Eysenck ve Eysenck, 1976). Bu bulgu dindarlıktaki cinsiyet farklılıklarını psikotizm düzeylerinde temel cinsiyet farklılıkları süreciyle izah edebilir.

Miler ve Hoffmann (1995) dindarlıktaki cinsiyet farklılıklarını, risk tercihindeki daha temel cinsiyet farklılıklarına götürmektedirler. Risk alma davranışının psikolojik açıdan araştırılması üzerine inşa edilen çalışmalarda, kuramcılar dini kabulü risk almama ve dini reddetmeyi de risk alma olarak kabul etmektedirler. Deneysel araştırmaya katılan pek çok kadın hayatlarında pek çok açıdan büyük bir risk algılıyor ve bu yüzden daha az bir olasılıkla risk-taşıyan tutumlar kazanıyorlar ve risk-taşıyan davranışlara giriyorlar (Hagan, Simpson ve Gillis, 1988; Box, Hale ve Andrews, 1988; Keane, Gillis ve Hagan, 1989; Moore ve Rosenthal, 1991; Bromley ve Curley, 1992). Bununla birlikte, Francis ve arkadaşlarının dindarlığa uyguladıkları şekliyle, Eysenck'in kişiliğin boyutsal modeline göre risk-alma ile din arasında gözlemlenen bu ilişki psikotizmin daha ileri kişilik faktörlerinin, dindarlık ve risk almadaki ferdi farklılıkların tespitinde belirleyici bir unsur olduğu şeklindeki teorinin kavramlarıyla daha rahat bir biçimde açıklanabilir.

6. Cinsel Oryantasyon Teorisi

Dindarlıktaki cinsiyet farklarını izah etmek için geliştirilen en son psikolojik teori kişiliğin gelişmesi kadar kurulmasında da rol oynayan kadınsı ve erkeksi oryantasyon düşüncesi üzerine inşa edilmektedir. Bem (1981) tarafından ortaya konan ve yeniden gözden geçirilerek rötuşlanan Bem Cinsel Rol Envanteri buna bir örnek

olabilir. Bu kavramsallaştırmaya göre erkeksi ve kadınsı yön birleştirilmiş bir yapının iki kutuplu tanımlayıcıları olmayıp karşılıklı dikey kişilik boyutlarıdır. Deneysel olarak Bem Cinsel Rol Envanteri kadın ve erkekler arasında kadınsılık ve erkeklikte oldukça büyük bir fark olduğunu göstermektedir. Bu teoriyi kullanarak, Thompson (1991) dindarlıktaki ferdi farklılıkların kadın veya erkek olmaktan çok cinsiyet oryantasyonundan etkilendiğini ileri sürmektedir. Bu izaha göre, erkekler de kadınlar gibi kadınsı bir oryantasyona sahip olabilmekte ve dindarlık insanlar için kadınsı bir oryantasyona uygun bir tecrübe olmaktadır.

Thompson (1991) iddiasına şu şekilde devam eder; eğer dindarlık genellikle kadının hayatının karakterize edilmesiyle ilişkili nitelikte bir cinsiyet türü ise, kadınsı ve erkeksi kişilik boyutlarını kontrol altında tutan çok değişkenli analizler kadın olmanın öngörülen dindarlık üzerindeki büyük etkisinin devam ettiğini göstermelidir. Bununla birlikte eğer dindar olmak cinsel oryantasyonun bir fonksiyonu ise, kişiliğin kadınsı ve erkeksi boyutlarını kontrol altında tutan çok değişkenli analizler kadın olmayla ilgili açıklanan hiçbir ilave değişkene gerek duymadan bizi sonuca ulaştırmalıdır. Thompson'un İngiltere'deki 358 mezun öğrenciden elde edilen verilerle oluşturulan Bem (1981) Cinsel Rol Envanteri ve beş dindarlık ölçeğini uyguladığı deneysel analizleri dindar olmanın cinsiyet oryantasyonunun bir fonksiyonu olduğuyla ilgili açık destekler ortaya koymuştur.

Francis ve Wilcox (1996) Thompson'un hipotezini Galler Bölgesinden 159 öğrenciden elde edilen verileri Bem (1981) Cinsel Rol Envanteri ile birlikte Francis'in (1992c) Hristiyanlığa Karşı Tutum Envanterini birlikte kullanarak inceledi. Thompson'un orjinal analizi gibi bu araştırma da kadınsı ve erkeksi özelliklerdeki ferdi farklılıklar kontrol altına alındıktan sonra kadın olma ile dindarlık arasında var olan büyük ilişkinin ortadan kalktığını göstermiştir.

Bir sonraki çalışmada, Francis (1997) iki ergen grubuna Bem Cinsel Rol Envanteri ile birlikte Francis'in Hristiyanlığa Karşı Tutum Envanterini uyguladı. Birinci grup 13 ile 15 yaşları arasında 340 erkek ve 347 kadından oluşmakta. İkinci grup ise yaşları 16 ile 18 arasında 59 erkek ve 233 kadından oluşmaktadır. Çoklu regresyon analizi daha büyük olan gruptaki cinsiyet oryantasyonundaki ferdi farklılıkların, kadın ve erkekler arasında Hristiyanlığa yönelik tutumlardaki bütün değişiklikleri açıkladığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte cinsiyet oryantasyonu hesaba katıldıktan sonra daha genç olan gruplar arasındaki Hristiyanlığa yönelik tutumlardaki ilave değişiklikler de açıklanmıştır.

Smith (1990) ve Bem (1981) Cinsel Rol Envanterini, inanç boyutu, kiliseye devam ve dini inancın önemiyle ilgili sorulardan oluşan dindarlık ölçeğiyle birlikte 106 Amerikalı mezun olmuş öğrenci üzerinde uyguladı. Bu çalışmadan elde edilen veriler kadın için cinsiyet kimliğinin dindarlık üzerinde bir etkisi olmadığını gösterirken, erkekler arasında psikolojik kadınsılıkla birlikte dini ilginin arttığını göstermektedir.

Cinsiyet Oryantasyonunun daha az gelişmiş ölçeklerinin kullanıldığı iki erken dönem çalışması dindarlığın cinsiyet oryantasyonunun bir fonksiyonu olduğu görüşünü destekleyen bazı deliller ortaya koymuştur. Terman ve Miles (1939) kadın ve erkeklerde dine ilginin kadınsılıkla güçlü bir ilişkisinin olduğunu tespit etmiştir. Bununla birlikte onların kadınsılık skalasının bu bağlamda ihtiyat açısından değerlendirilmesi gerekmektedir, çünkü buradaki maddelerde gerçekten kültürel ilgiler ve özellikle bir veya iki soruya dahil edilmiş dini tabiat değerlendirilmektedir (Wright, 1967). Katolik okullarındaki 7 ila 9. sınıflardaki 297 erkek ve 344 kız öğrenci üzerinde yapılan bir araştırmada Suziedelis ve Potvin (1981) erkeklerde dindarlığın cinsiyet oryantasyonu ile ilişkili olduğunu fakat kızlarda böyle bir ilişkinin bulunmadığını tespit etti. Bu durumda, kadınsılık skalası değil dindarlığın büyük oranda tahmin edilmesine hizmet eden erkeksiliktir. İki erkeksilik skalasından birisi hem genel kanaatle hem de uygulamayla olumlu bir şekilde ilişkilidir. Diğer erkeksilik skalası ise uygulamayla negatif ilişkilidir. Bununla birlikte Suziedelis ve Potvin'in kendi bulgularının anlamlılığını yorumlamak için geliştirmiş oldukları yayımlanmamış olan cinsiyet oryantasyon skalasına yetersiz detaylar yüklenmiştir.

Dindarlık ile psikolojik kadınsılık arasında pozitif ilişki farklı bir yolla Gaston ve Brown (1991) tarafından *Australian Sex Role Inventory* (Avustralya Cinsiyet Rol Envanteri) (Antill, Cunningham, Russell ve Thompson, 1981) kullanılarak dindar ve dindar olmama oranları açısından heterojen olan 95 erkek ve 105 kadın ön örneklemin kullanıldığı çalışma ile desteklenmiştir. Onlar daha kadınsı karaktere sahip olanların dini hedeflere, daha erkeksi karaktere sahip olanların ise dini olmayan hedeflere yöneldiğini bulmuşlardır.

Araştırmanın dindarlıkta cinsiyet oryantasyonunun temel olduğu görüşünü destekleyen bir diğer yönü papazların kişilik profillerinin yorumlanmasıyla ilgilidir. ABD'deki pek çok araştırma tarafından papazların kadınsı karakteristiklerine dikkat çekilmektedir (Nauss, 1973). Örneğin Templar (1974) papazların ve ilahiyatçıların Minnesota Manuel Çok Aşamalı Kişilik Envanteri'nden (Hathaway ve McKinley, 1967) feminal yönde puan elde ettiklerine işaret etmektedir. Ekhardt ve Goldsmith (1984) de erkek ilahiyatçıların Kişilik Tercih Formu (Jackson, 1974) üzerinden feminen bir profil puanı elde ettiklerini belirtmektedir. Goldsmith ve Ekhardt (1984) da Bem Cinsiyet Rol Envanteri'nden (Bem, 1981) erkek ilahiyatçıların, kolejli erkeklerden daha yüksek oranda feminen yönde puan aldıklarını tespit etmiştir. Birleşik Krallıkta, Francis (1991, 1992a), erkek din adamı ve papazların tipik bir şekilde Eysenck Kişilik Envanteri'nde (Eysenck and Eysenck, 1975) ve Yeni Düzenlenmiş Eysenck Kişilik Envanteri'nin (Eysenck, Eysenck and Barrett, 1985) kısa formunda feminen profil üzerine kaydedildiklerini ortaya koymuştur. Bununla birlikte diğer psikolojik araştırmalar, ABD'deki Lutherci ilahiyatçıları ve Katolik papaz ve ilahiyatçıları arasındaki kadınsı papazlık mitini araştırmaktadır.

7. Araştırmanın Gündemi

Eğer son zamanlarda dindarlıktaki ferdi farklılıkları izah etmek için uygulanan cinsiyet oryantasyon teorisi geçerli ise, bu yaklaşım sosyal ve bağlamsal faktörler ya da psikolojik teorilerin diğer formlarına dayandırılan ilk dönem teorilerin yetersizliğini ve bu teorileri test etmek için şekillendirilen deneysel verilerin belirsizliğini izah etmede yardımcı olabilir. Her ne kadar cinsiyet oryantasyonunun tam bir ölçümü anlamlı bir eleştirisi (Maznah and Choo, 1986; Schenk and Heinisch, 1986; Archer, 1989) yapılmadan sağlanamasa da bu teorinin faydası iki sosyal grup olarak görülen, kadın ve erkek arasındaki dindarlığın farklı düzeylerini izah etmede gelecekteki araştırmaların verimli bir aşaması için atlama tahtası niteliğinde olmasıdır.

8. Ek: İstatistiksel Delil

Aşağıdaki araştırmacılar grubu da dahil olmak üzere genellikle istatistiksel deliller kadınların erkeklerden daha dindar olduğunu desteklemek üzere iktibas edilir.

Öncelikle, pek çok araştırma Avustralya (Bodycomb, 1978; Bouma ve Dixon, 1987; De Vaus ve McAllister, 1987; Dempsey, 1989; Kaldor, Bellamy, Correy ve Powell, 1992), Kanada (Gee, 1991), İngiltere (Brierley, 1980, 1983, 1991; Francis, 1984a, 1985; İngiliz Kiliseler Konsülü, 1986; Davies, Watkins ve Winter, 1991; Field, 1993), Yeni Zelanda (Webster ve Perry, 1989, 1992), İskoçya (Brierley ve Macdonald, 1985, Bir bütün olarak Birleşik Krallık (Brierley ve Hiscock, 1993), ABD (Alston, 1971; De Vaus, 1984; Roberts ve Davidson, 1984; Gallup, 1987; Levin ve Markides, 1988; Polch ve Hastings, 1994) ve Galler'de olduğu gibi (B. Rierley ve Evans, 1983) aynı yaş oranındaki erkeklerden daha fazla oranda kadının kilise devam ettiğini göstermiştir. Birleşik Krallık'ta (Francis ve Lankshear, 1991) ve USA'da (Koenig, Kvale ve Ferrel, 1988; Thompson, 1991) olduğu gibi diğer araştırmalar kadınların daha çok kilise gruplarına katıldıklarını veya Avustralya (Mol, 1985), Yeni Zelanda (Webster ve Perry, 1989), Birleşik Krallık (Francis, 1982a; Greeley, 1992) ve ABD'de olduğu gibi (Taylor, 1986; Chatters ve Taylor, 1989) kendi mezhepsel üyeliklerine sahip çıktıklarını göstermektedir. Benzer şekilde Avustralya (Bouma ve Dixon, 1987), Birleşik Krallık (Greeley, 1992) ve ABD'de (Markides, 1983; Poloma ve Gallup, 1991; Thompson, 1991) yapılan ibadetlerle ilgili araştırmalar kadınların daha çok ibadet ettiklerini göstermektedir. İngilterede (Harrison, 1983) ve ABD'de (Gallup, 1987) incilin okunmasıyla ilgili olarak yapılan araştırmalar kadınlar daha fazla olarak Kitab-ı Mukkaddes'i okuduğunu göstermektedir. İngiltere'de (Lankshear, 1992; Merkezi Finans Kurulu, 1994) kiliseye kabul ile ilgili olarak yapılan araştırmalarda kadınların genç yaşta kiliseye devam için daha fazla gayret gösterdiklerini ortaya koymuştur.

Avustralya (De Vaus ve McAllister, 1987), Birleşik Krallık (Hay ve Morisy,

1978) ve ABD'deki (Jacobs, 1992; Reinert ve Stifler, 1993) çalışmalarda da görüldüğü gibi, pek çok araştırma kadınların dini ve mistik tecrübelerini daha fazla olarak bildirdiklerini göstermektedir. Birleşik Krallık (ABC Television, 1964; Svenning, Haldane, Spiers ve Gunter, 1988) ve ABD'de (Blazer ve Palmore, 1976; Gallup, 1987) yapılan araştırmalarda görüldüğü üzere kadınlar daha fazla olarak televizyonlardaki dini programları izlemektedirler.

Yeni Zelanda (Gold ve Webster, 1990), Birleşik Krallık (Francis, 1982a, 1982b; Francis ve Kay, 1995) ve ABD'de (Thompson, 1991) olduğu gibi yapılan pek çok araştırmada kadınların erkeklerden daha fazla olarak Tanrı'ya olan inançlarını belirttikleri görülmüştür. Birleşik Krallık (Greeley, 1992) ve ABD'de (Ferraro ve Albecht-Jensen, 1991) yapılan bazı araştırmalarda görüldüğü üzere kadınların ölümden sonraki hayata daha fazla inandıklarını tespit edilmiştir. Avustralya (De Vaus ve McAllister, 1987) ve Batı Avrupa'da (Harding, Phillips ve Fogarty, 1986) yönetilen araştırmalara göre kadınlar geleneksel dini inançlara daha fazla sahip çıkmaktadırlar. Japon'yada yapılan bir araştırmaya göre, kadınlar Buda'ya ve Ruhlar'a olan inançlarını daha fazla olarak belirtmektedirler (Miller, 1992). Örneğin Bouma ve Dixon'a (1987) göre Avustralya'da kadınlar daha fazla olarak Tanrı'nın kendi yaşamlarındaki önemini öne çıkarmaktadır. Birleşik Krallık'ta Greeley (1992) ve ABD'de Ferraro ve Albrecht-Jensen'e (1991) göre kadınlar daha fazla olarak Tanrı'ya yakınlık hissi duyduklarını ifade etmektedirler. Birleşik Krallık'tan Abrams'ın araştırmasına (1985) göre kadınlar dinden büyük bir rahat elde ettiklerini bildirmeye daha eğilimlidirler. ABD'de Nelsen ve Potvin'e (1981) göre kadınlar dinin kişisel-tecrübî boyutunu belirtmeye daha fazla olarak eğilimlidirler.

Aynı zamanda kadınların çocukluk ve gençlik yıllarında dine karşı daha fazla pozitif tutumlar beslediklerini gösteren bir hayli delil vardır. Bu husus Kolombiya (Patino, 1965), İngiltere (Francis, 1987, 1989), İrlanda (Francis ve Greer, 1990; Greer ve Francis, 1991), İskoçya (Gibson, 1989; Gibson ve Francis, 1989) ve ABD. (Forliti ve Benson, 1986)'de yürütülen çalışmalarla açıkça gösterilmiştir. Diğer bir takım araştırmalar kızların bütün yaşların boyunca din eğitime karşı daha pozitif bir tutuma sahip olduklarını göstermektedir (Dale ve Jones, 1964; Cox, 1967; Wright ve Cox, 1971; Greer, 1972, 1980, 1989; Lewis, 1974; Francis ve Lewis, 1996). Anglikan, Katolik ve Protestan kiliselerinde özellikle kiliseye devam eden gençler üzerinde yapılmış olan araştırmalar kiliseye devam eden kadınların kendi yerel kiliselerinden memnuniyetlerini belirttiklerini ve aynı durumdaki erkeklerden daha az bir düzeyde hoşnustuluk duyduklarını göstermiştir, örnek; Birleşik Krallık (Francis, 1984a) ve ABD'de (Dubleve ve Laurent, 1988).